

Postmünaqişə mərhələsində uğurlu liderlik

II MƏQALƏ

Dövlətlərarası münaqişələr

Ümumi tərifə görə, dövlətlər arasında münaqişələrin müxtəlif səbəbləri ola bilər. Onların sırasında XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq, XXI əsrin ilk onilliklərində də özünü göstərən ərazi iddiaları əsas yer tutur. Ərazi iddiasının da müxtəlif səbəbləri, arqumentləri və ya sadəcə, bəhanələri ola bilər. Bu fikir dünya üzrə 1812-ci ildən başlayaraq 1992-ci ilə qədər olan dövlətlərarası münaqişələrdə ərazi iddialarının yeri və rolu araşdırılan tədqiqatlarda irəli sürülür.

Bundan başqa, tədqiqatçılar ərazi iddiası kontekstində beynəlxalq miqyasda rəqabət faktorunun da dövlətlərarası münaqişələri motivə etdiyi haqqında yazırlar.

Nəhayət, nə qədər qərribə də olsa, dövlətlərarası münaqişələrdə ərazi iddiasını bəhanə üçün demokratiya anlayışından suisitifadə edənlər də tapılır. Onlar özlərini “demokratik” göstərib, “avtoritarizmə”, “qeyrisivilliyə” qarşı mübarizə aparmaq “zərurəti”ndən başqa dövlətin müəyyən ərazisinə iddialarını əsaslandırmağa çalışırlar.

Deməli, son 200 ilin tarixi təcrübəsinə əsaslanaraq, ərazi iddiası səbəbindən yaranan dövlətlərarası münaqişələr məzmunca çox mürəkkəb ola bilər. Ən kiçik görünən məsələni elə şişirdə bilərlər ki, cəmiyyət səviyyəsində ciddi problem kimi görünsün. Burada dövlətlərarası münaqişələrin bir özəlliyini liderlik kontekstində müəyyən etmək olar. Münqişəyə cəlb edilən lider qarşı tərəfin hər bir hiyləsinə hazır olmalıdır. Çünki ərazi iddiasında olan tərəf minbir bəhanə ilə özünü haqlı çıxarmağa çalışacaq. Bunun üçün onun gerçək əsası olmadığını bildiyindən müxtəlif süni arqumentlər və bəhanələr quraşdırıb fəaliyyət göstərəcək və hətta, ümumiyyətlə, problemin mahiyyətini təhrif olunmuş formada təqdim etməyə çalışacaq.

Bunu biz Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin (artıq keçmiş münaqişədir, onu Azərbaycan təkbəşinə həll etmişdir) gedişində əyani gördük. Belə ki, erməni tərəfi açıq və həyasızcasına Azərbaycan torpaqlarının 20%-ni havadarlarının dəstəyi ilə işğal etdikdən sonra, bunu dini və mədəniyyət məsələlərinə, guya Azərbaycanın müasir idarəetmə üsuluna malik olmayan dövlət olmasına görə etdiyini dünyaya yaymağa çalışdı. Həmin sırada bir müddət ermənilər din faktorunu daha çox qabartdılar ki, burada başlıca məqsəd aydın idi – dünyanın güclü xristian dövlətləri və cəmiyyətlərini aldadaaraq Azərbaycanın müsəlman dövləti kimi ermənilərə qarşı qanunsuz, hüquqsuz, qeyrisivil davrandığını önə çəksin.

Buna görə də azərbaycanlıların hər bir hərəkətini asanlıqla “terror və soyqırımı” kategoriyasına aid edib, əsl niyyətlərini örtbasdır edirdilər. Bunun fonunda isə erməni din adamları problemin dinc, ədalətli və humanizmə uyğun həllindən dəm vururdular. Bir tərəfdən, başlanğıcdan erməni kilsəsi işə qarışırdı, erməni diplomatlar məsələni daha çox dini müstəvidə təqdim edirdilər. Digər tərəfdən isə həmişə günahı azərbaycanlıların üzərinə atırdılar. Buna görə də “ədalətli və hüquqi, humanist həll” dedikdə Azərbaycan tərəfinin mütləq surətdə ermənilərə güzəştini nəzərdə tuturdular. Yəni bu, ümumiyyətlə, münaqişəni tarixi ədalətə dayanıb həll etmək deyildi, müxtəlif dini, diplomatik və siyasi ibarələrlə Azərbaycanın təslim olmasına çalışmaq idi. Bu niyyəti hətta münaqişənin başlanğıcından tərəflərin dini nümayəndələrinin Rusiya təmsilçisi də daxil olmaqla apardıqları müzakirələrin mahiyyətindən aydın görmək mümkündür. Bununla bağlı bir sıra elmi araşdırmalar da aparılmışdır.

Ərazi iddiası əsasında meydana gələn dövlətlərarası münaqişələrin yuxarıda apardığımız qısa müqayisələri göstərir ki, onun həm özəl kökləri vardır, həm də həlli elmi baxımdan mürəkkəb prosesdir. Bu kimi problemlərin beynəlxalq miqyasda həlli təcrübəsi də xüsusi əhəmiyyət daşıyır. İndi problemin bu aspekti üzərində bir qədər geniş dayanacaq. Çünki onun daha dəqiq və əhatəli təəvvürü Azərbaycanın münaqişəni həll edə bilməsi fonunda necə yüksək zəkalı və güclü liderə malik olmasını dərk etməyə yardım edəcəkdir.

BMT-nin yarımçıq “sülhyaratma missiyası”

Dövlətlərarası münaqişə məsələsinə BMT iki səviyyədə yanaşır. Birinci səviyyə münaqişənin həlli mərhələsi ilə bağlıdır. İkinci səviyyə isə münaqişə həllini tapandan sonra “sülh quruculuğu”nun həyata keçirilməsində BMT-nin konseptual iştirakıdır. Keçən əsrin ikinci yarısından bu yana yaranmış təcrübə göstərir ki, BMT-nin hər iki səviyyədə fəaliyyəti yarımçıqdır. Yəni onların heç birində qurum sona qədər uğurlu ola bilməmişdir. Burada müəyyən məsələlərdə xırda istisnalar ola bilər. Ancaq geniş kontekstdə mütəxəssislərin təhlilləri başqa mənzərəni yaradır. Faktlara baxaq.

1992-ci ildə o dövəmdə BMT-nin Baş Katibi olmuş B.Butros-Qali “dünya üçün günün gündəmi” adlı məruzə etmişdir. Orada BMT-nin münaqişələrin həllində önləyici, nəzarətedici və həlledici rollarını aydın ifadə etmişdir. O cümlədən, dünya üçün daha təhlükəli olan dövlətlərarası münaqişələrin həll edilməsinin ümumi cizgilərini vermişdir. Lakin çox keç-

mədən məlum oldu ki, dünyada silahlı münaqişələr o dərəcədə riskli, çoxaspektli və çətin həll olunandır ki, yeni yanaşmalara ehtiyac vardır. Onun təsiri nəticəsində B.Butros-Qalının konsepsiyasını “humanitarlaşdırmaq” kimi bir incə məqamı əlavə etmək lazım gəldi. Məsələ onunla bağlıdır ki, silahlı münaqişə həll olunandan sonra münaqişənin yenidən alovlanması üçün başqa tədbirlər də görmək lazım gəlir. Bundan başqa, münaqişənin nəticələrini aradan qaldıran dövlətlərə xüsusi yanaşma gərəkdir. Çünki münaqişədən sonrakı mərhələ olduqca mürəkkəb məqamlarla müşayiət olunur.

1994-cü ildə BMT-də Baş Katibin təklif etdiyi konsepsiya yeniləşdirilərək “İnkişaf üçün günün gündəmi” adlandırıldı. Burada həm “sülh” anlayışına pozitiv mənə verildi, həm də dövlətin inkişafının postmünaqişə mərhələsinin əsas parametrləri nəzərdən keçirildi. Burada ziddiyyətsiz inkişaf məsələsi ön sıraya çıxarıldı. Beləliklə, “sülh” anlayışı sadəcə “münaqişə yoxdur” kontekstindən çıxarılaraq “davamlı, ziddiyyətsiz inkişaf üçün şərait vardır” kontekstinə transformasiya edildi. Həmin sırada münaqişənin fundamental səbəblərinin aradan qaldırılması və insanların təhlükəsizliyinin yüksək səviyyədə təmin edilməsi xüsusi yer tutdu.

Burada Azərbaycan – Ermənistan münasibətləri üçün də prinsipial konseptual əhəmiyyəti olan bir siyasi qiymətləndirmə məqamı vardır. O, “postmünaqişə mərhələsi” anlayışının hüquqi və siyasi baxımdan tam özünü təmsil edən məqamıdır. Beləliklə, “sülh” anlayışı sadəcə “münaqişə yoxdur” kontekstindən çıxarılaraq “davamlı, ziddiyyətsiz inkişaf üçün şərait vardır” kontekstinə transformasiya edildi. Həmin sırada münaqişənin fundamental səbəblərinin aradan qaldırılması və insanların təhlükəsizliyinin yüksək səviyyədə təmin edilməsi xüsusi yer tutdu.

Həmin dövr üzərində çox da dayanmadan onu vurğulayaraq ki, BMT 2015-ci ildə rəsmi etiraf etdi ki, dövlətlərarası münaqişələrin həllində tam müsbət nəticə ala bilmir. Bu, tarixi bir etiraf idi! Çünki ilk dəfə olaraq BMT gücsüzlüyünü, yəni beynəlxalq hüququn tam işləmədiyini açıq bəyan edirdi. Bunun əsasında yaradılmış Məsləhətçi qrupu yeni məruzə hazırladı. Məruzədə göstərildi ki, 2005-ci ildə BMT-nin yaratdığı strukturlar təşkilatın Nizamnaməsinin əsas vəzifələrini yerinə yetirə bilmir, yəni sülhü qorumaq və ona dəstək verməyin öhdəsindən gələ bilmir. Yekun olaraq, məruzəçilər yeni yanaşma konsepsiyası təklif etdilər. Onun əsas əlaməti BMT-nin sistemli olaraq münaqişələri həll etməkdə iştirakı və postmünaqişə mərhələsində nəticəverici fəaliyyət göstərməsi ilə bağlı idi.

Nəhayət, bizim üçün ciddi əhəmiyyəti olan və BMT təcrübəsinə aid edilə biləcək növbəti məqam. BMT yeni konsepsiyasında münaqişədən sonrakı mərhələdə dövlətlərin dayanıqlı inkişafını bütövlükdə qarşıdurmanın tam həll edilməsi ilə əlaqələndirmişdir. Bu xüsusiyyət BMT-nin 2030-cu ilə qədər dünya üçün davamlı inkişaf konsepsiyasında öz əksini tapmışdır. BMT dayanıqlı və davamlı inkişafın 17 məqsədini müəyyən etmişdir. Onlar kompleks halında dövlətlərin dayanıqlılığının möhkəmlənməsinə xidmət etməlidirlər.

Vurğuladığımız məqamlardan bir neçə ümumi qənaət əldə edə bilərik. Birincisi, indiki mərhələdə dövlətlərarası münaqişələrin həlli üsulu ilə postmünaqişə mərhələsində bərpa prosesinin təşkili arasında filosoflar və politoloqlar sıx əlaqə görürlər. Belə ki, təcrübə göstərir ki, münaqişənin həlli metodu sonradan dövlətlər arasında münasibətlərin uğurlu formalaşması üçün ya münbit təməl rolunu oynaya bilər, ya da ona əngəl yaradar. Kolumbiya nümunəsi bu tezisi təsdiq edir.

İkincisi, postmünaqişə mərhələsinin tam hüquqi və siyasi təsbiti olmasa da, bir sıra əlamətlərə görə, hətta münaqişənin gedişi zamanı sonrakı addımları müəyyən etmək mümkündür. Bu məqam BMT-nin 2015-ci ildə postmünaqişə mərhələsi üçün müəyyən etdiyi sənəddə əksini tapmışdır. Deməli, XXI əsrdə dövlətlərarası münaqişələrin həlli ilə ondan sonrakı mərhələdə həyata keçirilməli bərpa işləri vəhdətdə nəzərdən keçirilməlidir.

Üçüncüsü, dövlətlərarası münaqişələrin uğurlu həllində iştirakçıların daxili davamlı və dayanıqlı inkişafı məsələsi də ciddi aktuallıq kəsb edir. Münaqişənin gedişində həmin dövlətlərin BMT-nin 2030-cu ilə qədər müəyyən etdiyi inkişaf konsepsiyasından şərtlərinə əməl etmələri, bütövlükdə, həm münaqişənin həllinə, həm də postmünaqişə mərhələsində uğurlu fəaliyyətə baza yarada bilər.

Nəhayət, dördüncüsü, yuxarıda aparılan təhlil göstərir ki, həm münaqişənin həllində, həm də postmünaqişə mərhələsində liderin rolu aparıcıdır. Lider münaqişədə qalib gəlsə, onun fəaliyyətinin əhəmiyyəti daha da artır. Çünki müasir dövrdə hər bir münaqişənin həlli təcrübəsi postmünaqişə mərhələsində də uğurlu olmağın əsas məqamlarını aydınlaşdırmağa yardım edir. Bu kontekstdə Prezident İlham Əliyevin liderlik təcrübəsi postmünaqişə mərhələsi üçün xüsusi aktuallıq kəsb edir.

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru